

№1
2019

Кыргыз Республикасынын
Улуттук банкы

ИЛИМИЙ ЭМГЕК

Микромаалыматтардын негизинде
Кыргыз Республикасынын үй чарбалары
секторун стресс-тесттен өткөрүү

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын изилдөө эмгеги

Микромаалыматтардын негизинде Кыргыз Республикасынын үй чарбалары секторун
стресс-тесттен өткөрүү

Алдашев Алишер Алмазович тарабынан даярдалды¹

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын илимий-эксперттик кеңеши тарабынан
таркатууга жактырылды²

2020-жылдын 24-январы

Бул эмгекте чагылдырылган көз караш толугу менен авторго таандык жана ал милдеттүү түрдө Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын көз карашын чагылдырбайт.

Резюме

Бул эмгекте үй чарбаларынын насыя боюнча милдеттенмелерин аткаруу жөндөмдүүлүгү стресс-тесттен өткөрүлгөн. Үй чарбаларын интеграцияланган негизде изилдөө маалыматтарынын негизинде Монте-Карло ыкмасын пайдалануу менен ишти жоготууга, кирешелеринин төмөндөшүнө, акча которууларынын азайышына жана сомдун нарксызданышына үй чарбаларынын туруктуулугу изилдөөгө алынган.

Эсептөөлөр, дефолт орун алган учурда финансы секторуна карата оорчулук олуттуу болбой тургандыгын көрсөткөн. Финансы секторунун жоготууларга дуушарлануу ыктымалдыгы – 3-4 млрд сом чегинде белгиленген. Ошого карабастан, шаарлар үчүн 43 пайызга жакынды жана айыл жерлери үчүн 67 пайызга жакынды түзгөн LGD (берилген кредиттердин жалпы көлөмүндөгү жоготуу үлүшү) көрсөткүчүнүн мааниси проблемалуу катары бааланат. Башкача айтканда, орун алышы ыктымал болгон дефолттун жалпы суммасы финансы системасы үчүн анчалык олуттуу болбосо да ал карыз алуучулардын чакан чөйрөсүндө, өзгөчө айыл жерлеринде топтоштурулган. Бул, финансы рыногунун катышуучуларынын ссуда портфели жеткире диверсификацияланбагандыгын тастыктайт.

JEL: C 15, D 10.

Негизги сөздөр: стресс-тест өткөрүү, үй чарбалары, микромаалыматтар, үй чарбалары бюджетин жана жумушчу күчүн интеграцияланган негизде изилдөө.

Бул жарыялоого тиешелүү маалымат алуу үчүн төмөнкү дарекке кайрылууга болот:

720001, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Чүй пр., 168

телефон: +996 (312) 66-91-91

факс: +996 (312) 61-07-30

e-mail: mail@nbkr.kg, alisher.aldashev@gmail.com

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы

¹ Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын илимий-эксперттик кеңешинин мүчөсү, New School of Economics (Satbayev University) профессору, PhD.

² Илимий-эксперттик кеңеш Улуттук банктын коллегиялдуу илимий-консультациялык кеңешүү органы болуп саналат жана ал илимий жана изилдөө ишин өркүндөтүүгө көмөктөшүү максатында түзүлгөн. Кеңештин төрагасы – Жениш Н., PhD, Кеңештин мүчөлөрү – Айдарова А.К., Алдашев А.А., PhD, Каракожаев А.М., Козубеков А.А., Кыдыралиев С.К., ф.-м.и.к., Могилевский Р.И., ф.-м.и.к., Тезекбаева А.С., Тилекеев К.А., PhD.

Ыраазычылык билдирүү

Автор Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын Экономика башкармалыгынын Экономикалык изилдөөлөр борбору тобунун жетекчиси Б.А.Тыналиевге жана Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын Экономика башкармалыгынын Экономикалык изилдөөлөр борбору тобунун эксперти Ч.С.Сейитовго киришүү, тыянактар жана сунуштар сыяктуу бөлүктөрдү даярдоодо, ошондой эле ишти техникалык жактан тариздөөдө көмөктөшкөндүгү үчүн ыраазычылыгын билдирет.

Мазмуну

Киришүү	5
Адабияттар боюнча маалымат	6
Маалыматтар жана методология.....	9
Жыйынтыктар	14
Корутунду.....	19
Адабияттардын тизмеси.....	20
Тиркеме.....	22

Киришүү

Эл аралык финансылык институттун (Вашингтон) маалыматы боюнча 2019-жылдын төртүнчү чейрегинин башталышына карата үй чарбаларынын, өлкөлөрдүн өкмөттөрүнүн, финансылык жана финансылык эмес корпорациялардын жалпы карыз оорчулугу дүйнө жүзү боюнча эң жогорку чекке – глобалдуу ИДӨнүн 322,0 пайызына жеткен. Атап айтканда, 2019-жылдын тогуз айы ичинде жалпы карыз 9 трлн АКШ долларына жакын жогорулаган, алардын ичинен 1,7 трлн АКШ доллары үй чарбаларына туура келет. Жогоруда аталган институттун маалыматына ылайык, 2020-жылдын экинчи чейрегинин башталышына карата карыз оорчулугунун көлөмү алдыңкы борбордук банктардын акча-кредит саясатын жеңилдетүүсүнөн улам 257 трлн АКШ долларынан ашат.

CEIC Data компаниясынын маалыматына ылайык, Кыргыз Республикасында үй чарбаларынын карыз деңгээли 2009-2018-жылдар ичинде номиналдык ИДӨгө карата 2,5 пайыздан 4,7 пайызга чейин өскөн. Өкмөттөрдүн, корпоративдик сектордун, үй чарбасы секторунун ашкере карызы өлкөлөрдүн финансы системаларынын жана глобалдуу рынокторунун туруктуулугуна кооптуу жагдайды жаратышы ыктымал.

Дүйнөлүк тажрыйбада, мисалы, финансы секторунун чабал жактарын аныктоо үчүн стресс-тесттерди пайдалануу кеңири жайылган. Стресс-тест дегенден улам макроэкономикалык жагдайда олуттуу өзгөрүүлөр же болбосо өзгөчө, бирок орун алышы ыктымал болгон жагдайлар боюнча портфельдердин туруштук берүү жөндөмүн баалоо үчүн пайдаланылуучу методдорду түшүнүүгө болот (Улуттук банк, 2018). Ушул сыяктуу ыкма ошондой эле үй чарбаларынын экономикалык тышкы таасирлерге туруштук берүүсүн стресс-тесттен өткөрүү үчүн да пайдаланылат.

Микродеңгээлге карата колдонулуучу стресс-тест аркылуу белгилүү бир мезгил аралыгында товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө баалар, белгилүү бир мезгилде кирешелер, кредиттер/депозиттер боюнча чендер, жарандардын кирешесине салык чендери (өсүш/дифференциация) өзгөргөн учурларда үй чарбаларынын абалы, жумушсуздук, үй чарба ээсинин каза болгондугу, валютанын алмашуу курсу жана башкалар изилдөөгө алынат.

Акыркы он жыл ичинде дүйнөлүк экономикалык процесстердин натыйжасында Кыргыз Республикасында 2008-2009-жылдары жана 2014-2015-жылдары эки экономикалык жагдай орун алып, мындай экономикалык кризистердин натыйжасында баалардын өсүшү, алмашуу курсунун олуттуу өзгөрүүсү, үй чарбаларынын, атап айтканда эмгек мигранттарына ээ үй чарбаларынын керектөөсү өзгөргөндүгү (акча которуу каналдары аркылуу) катталган. Алсак, калкка келтирилген баа таасири улуттук валютанын

АКШ долларына карата нарксыздашына байланыштуу, бул импорттолуучу товарларга баалардын өсүшүн шарттайт.

Экинчи жагынан, эмгек мигранттарына ээ жана негизинен акча которууларды Россиядан алган үй чарбаларынын кирешелери кыргыз сомунун орус рублине карата бекемделишинен улам кыскарган.

Изилдөө маалыматтарын пайдалануу менен үй чарбаларын стресс-тесттен өткөрүү макромаалыматтарга (топтолгон) караганда микродеңгээлде банкроттукка учуроо ыктымалдыгы механизмдерин тагыраак көрсөтүшү мүмкүн. Демек, үй чарбаларынын чабал жактары боюнча кластерлерди түзүүгө жана аларды мурдагы маалыматтардын негизинде эмес, айкын маалыматтардын негизинде баалоого мүмкүндүк берет.

Бул изилдөөнүн негизги максаты – макроэкономикалык таасирлердин үй чарбаларынын жетиштүү деңгээлде жашоосуна жана алардын өз карыздык милдеттенмелерин аткаруу мүмкүнчүлүгүнө таасирин изилдөө саналат.

Бул эмгек адабияттар боюнча маалымат сыяктуу бөлүктөрдөн турат, анда үй чарбаларын стресс-тесттен өткөрүүдө пайдаланылган ыкмалар, ошондой эле изилдөө методологиясы, алынган жыйынтыктар, тыянактар жана сунуш-көрсөтмөлөр келтирилген.

Адабияттар боюнча маалымат

Учурда стресс-тест өткөрүү боюнча иш ордуна изилдөөлөрдү жүргүзүү темасы боюнча кандайдыр бир эл аралык тажрыйба топтолду. Алар өзгөчө өлкөлөрдүн борбордук/улуттук банктары тарабынан үй чарбаларынын чабал жактарын аныктоо максатында өткөрүлөт.

Кыргыз Республикасында үй чарбаларынын тышкы таасирлерге туруштук берүү жөндөмүн аныктоо үчүн мындай сыноолор өткөрүлгөн эмес. Ошондой эле Дүйнөлүк банк тарабынан (Tiongson etc. 2010) отчет даярдалып, анда 2000-жылдардын акырындагы дүйнөлүк кризистен улам макроэкономикалык таасирдин Европанын жана Борбордук Азиянын бир катар өлкөлөрүнүн үй чарбаларынын жетиштүү жашоо деңгээлине, анын ичинде үй чарбаларынын киреше агымына, керектөө деңгээлине жана милдеттенмелерине таасирин балоо жыйынтыгы келтирилген.

Дүйнөлүк банктын бул ишинде кредиттик рынокторду, тышкы бааларды (азыктүлүк жана отун) жана кирешелер таасирин иликтөө аркылуу үй чарбаларынын чабал жактары иликтөөгө алынган, ошондой эле алардын үй чарбаларынын жетиштүү жашоо деңгээлине таасирине баа берилген.

Алсак, КМШ өлкөлөрүндө карыздык милдеттенмелердин тез арымда өсүшү үй чарбаларына кредиттик рынок аркылуу таасирин тийгизген. Мындай

макроэкономикалык таасирлер канчалык узакка созулса, үй чарбалар өз карыздык милдеттенмелерин аткарууда ошончолук кыйынчылыктарга дуушарланышы ыктымал деген кооптонуулар бар. Tiongson etc. өз отчетунда Кыргыз Республикасында 2008-2009-жылдардагы кризистен улам кирешеси төмөн үй чарбалары көбүрөөк жабыр тарткандыгы белгиленген, анткени алар айыл чарба активдеринен жана ресурстардан пайдалануусу чектелген азык-түлүктү накта керектөөчүлөр катары саналат.

Алмашуу курсунун кыйла өзгөрүүсүнөн улам билим берүүгө жана саламаттыкты сактоого инвестициялардын кыскарышынын натыйжасында кризистин жүрүшүндө үй чарба мүчөлөрүнүн адам капиталы да төмөндөгөн. Бул эмгекте, андан улам бардык рыноктор (капитал, эмгек) киреше булагы катары саналбай калган 2008-2009-жылдардагы кризистин глобалдуулугуна көңүл буруу сунушталган. Кризиске жооп катары, мисалы, (а) жабыр тарткан жана кирешеси төмөн үй чарбаларын социалдык жана максаттуу коргоого алуу чараларын күчөтүү, (б) үй чарбалары керектөөдөн, иштөө сапатынан же карыз алуудан улам дуушар болушкан тобокелдиктерди түшүнүүсү максатында алардын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу сыяктуу чаралар көрүлүүгө тийиш.

Польшада өткөрүлгөн стресс-тестке ылайык (2008), жумушсуздук таасири пайыздык чендердин жана валюта курстарынын таасирине караганда, үй чарбаларынын өз карыздарын тейлөө мүмкүнчүлүгүнө көбүрөөк таасирин тийгизет.

Салыштырма жыйынтыктарга ылайык, Швеция жана Данияда өткөрүлгөн ушул сыяктуу талдап-иликтөөгө салыштырмалуу Польшада эмгек рыногуна таасир көбүрөөк катталган. Кыйла таасирин тийгизүүнүн негизги себептери – жумушсуздук боюнча жөлөк пул өлчөмүнүн төмөндүгү жана иш менен камсыз болгондордун үлүшүнүн аздыгы саналат (үй чарбаларынын көпчүлүгүндө бир адам гана иштейт).

Австрия банкы (2010) стресс-тест өткөрүү үчүн пайыздык чендин, жумушсуздуктун, активдер баасынын/наркынын, алмашуу курсунун, алар аркылуу кредиттин орду жабылуучу инвестициялардан кирешелердин (repayment vehicle yield) таасирин пайдаланган.

Пайыздык чендерди жогорулатуу сценарийи эң эле олуттуу таасирин тийгизет (кыска мөөнөттүү келечекте да), анткени Австрияда карызгерлердин үчтөн экисине жакыны өзгөрүлмө чен боюнча кредиттерге ээ. Жумушсуздук деңгээлинин өсүш сценарийи жетишерлик орточо натыйжаларды көрсөтүүдө. Бир жагынан, үй ээлери жумушсуз калышы мүмкүндүгү, турак жайды ижарага алган адамдарга караганда кыйла төмөн.

Sugawara жана Zalduendo (2011) тарабынан Хорватиянын үй чарбаларынын ишкердигинин карыздык милдеттенмелерге туруктуулугу изилденип, анын жыйынтыгы боюнча үй чарбаларынын карызы өлкөдө экономикалык жигердүүлүктү басаңдаткан

фактор болуп саналбай тургандыгы, мындай тышкы таасирлер үй чарбаларынын жетиштүү жашоо деңгээлине таасир тийгизбей тургандыгы, бирок кредиттик милдеттенмелер боюнча банкроттука учуроо ыктымалдыгын жогорулата тургандыгы аныкталган. Изилдөөдө келтирилген эсептөөлөр, биринчи кезекте, тышкы таасирлердин натыйжасында үй чарбаларынын кыйла чабал жактарына багытталууга тийиш жана ал үй чарбаларынын карызына байланыштуу Хорватия дуушарланып жаткан финансылык сабаттуулук тобокелдигинин жогорку чегин түшүндүрүшү мүмкүн.

Австралия банкы (2015) микромаалыматтарды пайдалануу менен изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча калктын карыз оорчулугу жалпы алганда жогорулап, бирок ал карыздык милдеттенмелерин тейлөөгө жөндөмдүү үй чарбаларына топтошкондугун белгилеген. Бул, калктын карызынын топтолгон көрсөткүчтөрү бүтүндөй үй чарба секторунун финансылык туруксуздугу боюнча жаңылыш пикирди жаратышы ыктымалдыгын көрсөтүүдө.

Чехия банкы тарабынан өткөрүлгөн стресс-тесттин жыйынтыгы (2017) төмөн киреше алган, төмөн пайыздык чен мезгилинде ипотекалык кредит алган үй чарбалары кредиттик милдеттенмелерин аткаруу боюнча тобокелдиктерге дуушарлангандыгын көрсөткөн. Алсак, аталган үй чарбаларынын кирешесинин тиешелүү деңгээлде өсүшү менен коштолбогон пайыздык чендер жогоруласа, кредиттер боюнча төлөм өлчөмү да жогорулашы ыктымал.

Мындан тышкары, дал ошол эң эле төмөн киреше алган үй чарбалардын ипотекалык кредиттери ашкере карыз оорчулугун жаратат.

Монголияда үй чарбалары секторунун макроэкономикалык тышкы шарттарга финансылык туруктуулугун баалоонун натыйжасында, бул сектор пайыздык чендерге, биринчи кезекте керектелүүчү товарлар наркына, активдер баасына жана жумушсуздукка байланыштуу тышкы таасирлерден көз каранды экендиги аныкталган (Doojav and Bayarjargal 2018). Атап айтканда, үй чарбаларынын карыздык милдеттенмелери (же кредит боюнча күтүлүп жаткан чыгымдар) пайыздык жана керектөө бааларынан кыйла көз каранды.

Мындан тышкары, үй чарбаларынын карызынын кыйла өсүшү ушул сектордун финансылык туруксуздугун шарттаган. Мындай жыйынтык үй чарбалары секторунун күч алып жаткан финансылык туруксуздугун жана финансылык туруктуулукка карата тобокелдиктерди жеңилдетүү үчүн маанилүү саясий натыйжаларга ээ.

Alfaro (2018) ылайык, кирешелердеги жумушсуздукка байланыштуу терс таасирлер (баалардын өзгөрүүсүнө караганда) ипотекалык кредит боюнча дефолтту алдын ала болжолдогон мыкты ыкма (предиктор) болуп саналат. Өткөрүлгөн стресс-тест

2008-2009-жылдардагы глобалдуу финансылык кризис учурунда байкалган керектөө кредити боюнча дефолттун күч алышын көрсөтүүгө мүмкүндүк берген.

Эсептөө жыйынтыгына ылайык, карыз тобокелдиги (үч айдан жогору) жумушсуздук деңгээлинин өсүшү, ошондой эле иш менен камсыздалгандардын төмөндөшү менен жогорулайт. Кредиттик таржымал маалыматтары жана үй чарбаларын изилдөө жыйынтыгы боюнча эмгек рыногунун динамикасы (жумушсуздук деңгээли, иш орундарынын сапаты) үй чарбаларына карата тобокелдиктерди жаратышы мүмкүндүгүн аныктоого болот.

Маалыматтар жана методология

Өз милдеттенмелерин төлөө жагында кыйынчылыктар болсо үй чарбасынын тышкы таасирлерге туруштук берүү деңгээли төмөн болот. Муну эсептөө үчүн үй чарбаларынын бардык кирешесин кошуп, анын ичинен салыктар, кредит боюнча төлөөлөр жана зарыл чыгашалар алынып салынат. Тышкы таасирлерге туруштук берүү индикативдик (бинардык) өзгөрүлмө катары саналсын:

$$V_i = I(Inc_i - CE_i - BE_i),$$

мында Inc_i – кирешелер i -үй чарбалары, CE_i – кредит боюнча пайыздар, BE_i – зарыл чыгашалар.

Ошентип, эгерде кредит боюнча пайыздар жана зарыл чыгашалар үй чарбасынын кирешесинен жогору болсо, башкача айтканда үй чарбасынын тышкы таасирлерге туруштук берүү деңгээли төмөн болсо – $V_i = 1$.

Тышкы таасирлерге туруштук берүү деңгээли төмөн үй чарбаларынын үлүштүк көрсөткүчү (exposure at default):

$$EAD = \Sigma V/n.$$

Үй чарбасынын тышкы таасирлерге туруштук берүү деңгээлин билүү менен үй чарбалары дефолтко учураган шартта финансы секторунун жоготууларын эсептөөгө болот. Үй чарбасынын i -карызын D_i деп белгилейли. Мындай учурда финансы секторунун жоготуулары – бул $Loss = \Sigma V_i D_i$, ал эми кредиттердин жалпы үлүшүндөгү жоготуу пайызы – $LGD = Loss / \Sigma D_i$. LGD – финансы системасынын туруктуулугун мүнөздөгөн маанилүү көрсөткүч болуп саналат.

Үй чарбалары карызды төлөө үчүн пайдаланылышы мүмкүн болгон активдерге ээ болушу ыктымалдыгын белгилеп кетүү зарыл. Эгерде активдердин наркы карыз

суммасынан ашса, мындай карыз кайтарымсыз катары эсептелинбейт. Жаңы өзгөрүлмөнү киргизели:

$$NW_i = I (A_i - D_i < 0),$$

мында A – үй чарбаларынын активдеринин суммасы. Демек, эгерде активдер наркы карыздын ордун жабуу үчүн жетишсиз болсо – $NW_i = 1$. Ошентип, кайтарымсыз жоготуулар – $LossUC = \sum (V_i D_i NW_i)$, ал эми кайтарымсыз кредиттер пайызы – $LGDUC = LossUC / \sum D_i$.

Адабиятта колдонулуучу негизги тышкы таасирлер катары жумуштан ажыроо, пайыздык чендердин өзгөрүүсү жана баа деңгээлинин жогорулоосу саналат. Айрым тышкы таасирлер универсалдуу болуп саналбай тургандыгын жана айрым өлкөлөрдө гана колдонулуп келгендигин белгилөө зарыл. Мисалы, пайыздык чендин өзгөрүүсү айрым өнүккөн өлкөлөр үчүн олуттуу тышкы таасир болуп эсептелет, анткени ошол өлкөлөрдө айрым карыздар боюнча пайыздык чен өзгөрүлмөлүү жана анын өзгөрүүсү үй чарбасынын карыз оорчулугуна, демек, үй чарбасынын өз карыздык милдеттенмелерин аткаруу мүмкүнчүлүгүнө түздөн-түз таасирин тийгизет.

Ал эми белгиленген пайыздык чен өз аныктамасы боюнча учурдагы карыз өлчөмүнө таасирин тийгизбейт. Кыргыз Республикасында кредит боюнча пайыздык чен белгилене тургандыгын эске алсак, пайыздык чендин өзгөрүүсү үй чарбаларынын күндөлүк милдеттенмелерине таасирин тийгизбейт. Демек, Кыргыз Республикасына карата мындай таасирди кароого алуунун зарылчылыгы жок.

Негизги киреше алып келген жумуштун болушу үй чарбаларынын финансылык туруктуулугунун маанилүү фактору болуп эсептелинет. Жумуштан ажыроо – олуттуу фактор, ал үй чарбасынын карыздык милдеттенмелерин аткарууда кыйынчылыктарды жаратат. Бирок мында белгилей кетүүчү нерсе, Эл аралык эмгек уюмунун аныктамасы боюнча Кыргыз Республикасынын калкынын олуттуу бөлүгү иш менен камсыздалган, бирок ал (жеке ишкердик) ушунчалык туруксуз болгондуктан, көптөгөн параметрлер боюнча ал жумушсуздук түшүнүгүнөн анчалык айырмаланбайт. Ошондуктан, иштен ажыроо кесепетинен тышкары, бул изилдөө ишинде кирешенин төмөндөшүнөн улам таасирлер да кароого алынган.

Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдү кароого алсак, валютанын нарксыздашы да инфляциянын өсүшүнө алып келген олуттуу таасир катары саналат. Баалардын өсүшү, өз кезегинде, базалык керектөөгө чыгашалардын өсүшүнө алып келет жана аз киреше алган үй чарбаларынын карыздык милдеттенмелер боюнча төлөө мүмкүнчүлүгүн начарлатышы ыктымал.

Кыргыз Республикасынын көпчүлүк үй чарбасынын бюджетинде акча которуулар маанилүү болуп санала тургандыгын эске алсак, акча которуулар деңгээлинин төмөндөшүнөн улам таасирлер да кароого алынат.

Бул изилдөө ишинде автор Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин (мындан ары – Улуттук статистика комитети) 2017-жыл үчүн үй чарбаларынын жана жумушчу күчүнүн бюджеттерин ар жылдык интеграцияланган изилдөө маалыматтарын пайдаланган. Бул сурамжылоодо үй чарбаларынын киреше суммасы жана булактары жөнүндө маалымат жана чыгашалары тууралуу кеңири маалымат камтылган. “Үй чарбаларынын кирешелери жана чыгашалары” модулу боюнча үй чарбаларынын жалпы кирешеси эсептелген. Бирок, үй чарбалары тууралуу маалыматта кредит боюнча ар айлык төлөмдөр жана чен боюнча маалымат көрсөтүлгөн эмес. Бул сумманы жөнөкөйлөтүп кароо үчүн (аппроксимация) карыз боюнча сумма шаар тургундары үчүн 0,1722ге көбөйтүлөт (Улуттук банктын маалыматы боюнча 2017-жылы банктык кредиттер боюнча орточо чен) жана айыл тургундары үчүн 0,3378ге көбөйтүлөт (Улуттук банктын маалыматы боюнча 2017-жылы микрофинансылык уюмдардын кредиттери боюнча орточо чен). Бул бизге орточо жылдык эсептелген пайыздарды берет.

Ал эми зарыл чыгашалар боюнча эки критерий кароого алынат. Биринчиси – бул жакырчылык чегине жетпөө үчүн субъективдүү зарыл сарптоолор (үй чарбаларынын пикири боюнча). Үй чарбаларын сурамжылоодо төмөнкүдөй суроо берилген: “Сиздин оюңуз боюнча азыркы учурдагы бааларды эске алсак жакырчылык деңгээлине жетпөө үчүн сиздикиндей үй-бүлө мүчөлөрүнө ээ үй-бүлөгө бир ай ичинде орточо алганда канча каражат талап кылынат?”. Экинчи критерий – бул жакырчылыктын жалпы чеги, ал расмий маалыматтар боюнча 2017-жылы 32 093 сомду түзгөн.

Биринчи критерий боюнча Кыргыз Республикасынын шаардагы үй чарбаларынын 37,9 пайызга жакыны жана айылдагы үй чарбаларынын 24,7 пайызы, ал эми экинчи критерий боюнча шаардагы үй чарбаларынын 5,3 пайызга жакыны жана айылдагы үй чарбаларынын 7,2 пайызы тышкы таасирлерден көз каранды.

Алынган жыйынтыктарга ылайык, биринчи критерий боюнча шаардагы үй чарбалары, ал эми экинчи критерий боюнча айылдагы үй чарбалары тышкы таасирлерден көбүрөөк көз каранды. Бул, жалпы жакырчылык чеги айыл жерлери жана шаарлар боюнча өз-өзүнчө эсептелген эмес, бирок, мүмкүн бул деңгээл шаарда жогору. Ошондуктан, экинчи критерий боюнча айылдагы үй чарбалары тышкы таасирлерден көбүрөөк көз каранды. Биринчи критерийде үй чарбаларынын субъективдүү керектөөлөрү кароого алынат. Бул критерийде, минималдуу керектөө ашкере бааланышы мүмкүн, бирок,

экинчи жагынан алып караганда, анда шаар менен айыл ортосунда зарыл чыгашалар деңгээлиндеги айырмачылыктар кароого алынган.

Биринчи критерий боюнча дефолт карызынын жалпы суммасы шаарларда 3,4 млрд сомду, ал эми айыл жерлеринде 3,9 млрд сомду түзөт. Экинчи критерий боюнча дефолт суммасы шаарларда 1,7 млрд сом, ал эми айыл жерлеринде – 2,6 млрд сом чегинде катталат.

LGD_1 (биринчи критерий боюнча) шаарларда 85,4 пайызды жана айыл жерлеринде 99,5 пайызды, ал эми LGD_2 (экинчи критерий боюнча) шаарларда – 42,7 пайызды жана айыл жерлеринде 67,0 пайызды түзгөн. Башкача айтканда, экинчи критерий боюнча тышкы таасирлерден көз каранды үй чарбаларынын үлүшү анчалык олуттуу эмес, аларга пропорционалдуу эмес чоң карыздык сумма туура келет.

Активдер менен камсыздалбаган карызды эсептөө үчүн (башкача айтканда потенциалдуу кайтарылгыс) үй чарбаларынын активдеринин наркы эсептелген. “Үй чарбасында жеке мүлкүнүн болушу” модулуна жеке турак жайынын, узак убакыт пайдаланылуучу товарлардын, айыл чарба техникасынын жана салык оорчулугу бар экендиги тууралуу, ошондой эле үй чарбасы аларды ошол баада сата алган баа тууралуу маалымат бар. Мындай маалыматтардын негизинде үй чарбаларынын активдери бааланат.

Кайтарылгыс карыздар тууралуу сөз кылсак, алардын суммасы (активдер менен камсыздалбаган) $LossUC_2$ (экинчи критерий боюнча) шаарларда 1,6 млрд сомду жана айыл жерлеринде 1,9 млрд сомду түзөт.

Жумушсуздуктун үй чарбаларынын финансылык туруктуулугуна таасирин эсептөө үчүн Монте-Карло симуляциялары өткөрүлгөн. Симуляциянын негизги идеясы – бул күндөлүк тандоонун негизинде жаңы тандоону жаратуу, анда жумушсуздук индикатору биномиалдык бөлүштүрүүдөн улам келип чыгат. Ошол эле учурда биномиалдык бөлүштүрүү параметри ($p=u+\Delta$) үлгүдөгү жумушсуздардын айкын үлүшүнө плюс белгиленген өзгөрүүгө барабар. Мисалы, эгерде учурдагы жумушсуздук деңгээли 5 пайызды түзүп, жумушсуздукту 2 пайыздык пунктка көбөйтүүдө үй чарбаларынын тышкы таасирлерге туруштук берүүсү канчалык өзгөрө тургандыгын аныктоо талап кылынса, анда биномиалдык бөлүштүрүү параметрин $p=0,07$ мааниде белгилөө зарыл. Ошентип, ар бир жаңы тандоону жаратууда жумушсуздардын жалпы үлүшү туруктуу болот, бирок индивиддер арасында жумуш менен камсыздоону бөлүштүрүү өзгөрөт.

Адабиятта биномиалдык бөлүштүрүү параметрин тандоодо эки ыкма бар. Биринчи учурда, бул параметр бардык байкоого алуулар үчүн бирдей, башкача айтканда ар бир индивид бирдей жумушсуз калуу мүмкүндүгүнө ээ. Экинчи учурда, мындай мүмкүндүк ар бир индивид үчүн өзүнчө. Жеке мүмкүндүктү баалоо үчүн пробит-регрессия модели пайдаланылат:

$$Pr(u=1) = \Phi(X\beta),$$

мында X – индивиддин социалдык-демографиялык өзгөчөлүктөрүнүн матрицасы, ал эми Φ – стандарттык нормалдуу бөлүштүрүү функциясы. Адабиятта пробит-регрессияда төмөнкү өзгөчөлүктөрдү пайдалануу сунушталат: жынысы, билим деңгээли, жаш курагы жана регион.

Мындай эсептөөлөр үчүн үй чарбаларын интеграцияланган негизде сурамжылоо модулу пайдаланылган, анда жумуш менен камсыз болуу жана үй чарбасынын ар бир мүчөсүнүн ишкердиктен кирешелери жөнүндө маалымат камтылган. Бинардык жумушсуздук индикатору (u_i) жумушсуздар үчүн 1ге барабар (экономикалык жактан активдүү жана иштөөгө жөндөмдүү куракта (15-62 жаштагы), бирок иши жок адамдар). Иштеп жаткандар үчүн бул индикатор 0ге барабар. Активдүү эмес жана/же иштөөгө жөндөмдүү эмес курактагылар үчүн бул индикатор аныкталган эмес. Андан кийин пробит-регрессия жүргүзүлөт $Pr(u=1)=\Phi(X\beta)$, мында X өзүндө жынысы, айыл жергеси, билим деңгээли³ жана областы боюнча бинардык индикаторлорду, ошондой эле жаш курагын жана жаш курак чегин камтыйт. Бул регрессиянын негизинде β векторунун мүмкүндүгү аныкталат $\Phi(X \hat{\beta})$.

Андан кийин, үй чарбасынын ар бир мүчөсү боюнча өздүк баа берүү менен $p = \Phi(X \hat{\beta})$ белгиленген параметрге ээ биномиалдык бөлүштүрүүдөн жумушсуздук индикатору келип чыгат. Эгерде жаңы келип чыккан үлгүдө баштапкы үлгүдө үй чарбасынын иштеген мүчөсү жумушсуз калса, анын тапкан кирешеси жаңыртылып, үй чарбасынын кирешеси кайрадан эсептелинет. Жаңыртылган кирешелер боюнча чабал учурлардын жана кайтарылгыс карыздардын бардык көрсөткүчтөрү кайрадан эсептелинет. Миндеген симуляциялардан кийин чабал учурлардын ар бир параметри боюнча жаңы миндеген маани келип чыгат, алар аркылуу орточо маанини жана ишенимдүү интервалды табабыз.

³ Билим деңгээли үч топко бөлүнгөн: орто же атайы орто, жогорку жана орточодон төмөн.

Жыйынтыктар

Иштен ажыроодон улам таасирлер

Монте-Карло симуляция натыйжаларында жумушсуздук деңгээли 2 жана 5 пайыздык пунктка жогорулаганда тышкы таасирлердин жана дефолт суммасынын билинерлик өзгөрүүсү байкалган эмес. Андан да, тышкы таасирлер (1-таблица) дефолт учурундагы жоготуулар сыяктуу эле (2-таблица) учурдагы статус-кводон анчалык айырмаланбайт.

Кыргыз Республикасынын калкынын олуттуу бөлүгү иш менен камсыздалгандыгын, бирок ал (жеке ишкердик) ушунчалык туруксуз болгондуктан, көптөгөн параметрлер боюнча ал жумушсуздук түшүнүгүнөн анчалык айырмаланбай тургандыгын эске алсак, иштен ажыроо кесепетинен тышкары кирешенин төмөндөшүнөн улам таасирлер да кароого алынган.

1-таблица. Үй чарбаларынын таасирлерден көз карандылыгы, пайыз түрүндө

Катар №	Жумушсуздук деңгээлинин өсүшү, пайыздык пункт түрүндө	Активдерди эске албаганда		Активдерди эске алганда
		1-критерий	2-критерий	2-критерий
1	0,0	62,8	12,8	0,5
2	2,0	62,9	12,8	0,5
3	5,0	62,9	12,9	0,5

2-таблица. Жумушсуздук деңгээли өскөн учурда карыз боюнча дефолт келип чыккан шартта үй чарбаларынын жоготуулары, млрд сом түрүндө

Катар №	Жумушсуздук деңгээлинин өсүшү, пайыздык пункт түрүндө	Активдерди эске албаганда		Активдерди эске алганда
		1-критерий	2-критерий	2-критерий
1	0,0	6,8	3,5	3,4
2	2,0	6,8	3,5	3,4
3	5,0	6,8	3,5	3,4

Кирешени жоготуудан таасирлер

Кирешелер таасирин аныктоо үчүн кийинки сценарий кароого алынган: калктын 20 пайызы кирешесинин 50 пайызын жоготот. Буга кошумча, шаар үчүн сыяктуу эле, айыл жергеси үчүн да өзүнчө иликтөө, ошондой эле киреше деңгээли боюнча ар бир квинтилдик топ⁴ үчүн эсептөөлөр да жүргүзүлгөн.

Жогоруда келтирилген Монте-Карло методун⁵ пайдалануу менен төмөнкүдөй жыйынтыктар алынган. Шаарларда экинчи критерий боюнча чабал үй чарбаларынын

⁴ Мында биринчи квинтилдик топ – бул төмөн киреше алган калктын 20 пайызы, ал эми бешинчи квинтилдик топ – жогору кирешеге ээ калктын 20 пайызы.

⁵ Ар бир критерий боюнча 1 000 үлгү келип чыккан. Таблицаларда 1 000 тандалманын ичинен орточо маани келтирилген.

үлүшү 14,6 пайызды, ал эми айыл жергесинде – 22,9 пайызды түзгөн. Ошого карабастан, эгерде үй чарбаларынын активдеринин наркын эске алсак, тышкы таасирлерден көз каранды үй чарбаларынын үлүшү тиешелүүлүгүнө жараша 0,27 пайызга жана 1,0 пайызга чейин төмөндөйт.

Дефолт суммасы айылдарда 2,8 млрд сомду, ал эми шаарларда – 2,04 млрд сомду түзөт. Эгерде активдер менен камсыздалбаган карыздарды гана эсептесек, дефолт суммасы шаарларда 1,9 млрд сомду, ал эми айыл жергесинде – 1,91 млрд сомду түзөт.

Алсак, шаарларда эң эле тышкы таасирлерден көз каранды үй чарбалардын эң эле жогору үлүшү бешинчи квинтилге туура келген (0,66 пайыз), дефолт учурунда анын жоготуулары 0,8 млрд сомду түзөт. Ошондой эле үчүнчү квинтиль да тышкы таасирлерден көз каранды (0,36 пайыз) болуп саналат жана 1,0 млрд сомду түзөт. Биринчи квинтилге келип чыгышы мүмкүн болгон жоготуулардын жалпы суммасынын 1 пайызынан азы туура келет (0,01 млрд сом). Айыл жергесинде эң эле тышкы таасирлерден көз каранды катары биринчи квинтиль катталган (1,8 пайыз), ага 0,58 млрд сом же келип чыгышы ыктымал болгон жоготуулардын жалпы санынын 31,0 пайызы туура келет.

3-таблица. Үй чарбаларынын квинтилдик топтору боюнча кирешеден ажыроодон улам таасир

Катар №	Көрсөткүчтөр	Шаарлар					
		1	2	3	4	5	Бардыгы
1	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда	37,23	19,67	11,15	6,47	3,09	14,59
2	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда (активдерди эске алганда)	0,24	0,00	0,36	0,07	0,66	0,27
3	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом	0,02	0,00	1,09	0,04	0,88	2,04
4	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом (активдерди эске алганда)	0,01	0,00	1,05	0,01	0,80	1,87
		Айыл жергеси					
		1	2	3	4	5	Бардыгы
5	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда	49,26	30,28	12,82	9,11	4,53	22,92
6	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда (активдерди эске алганда)	1,75	0,80	1,49	0,72	0,22	1,04
7	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом	0,61	0,15	0,68	0,68	0,71	2,83
8	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом (активдерди эске алганда)	0,58	0,11	0,51	0,65	0,07	1,91

Улуттук валютанын нарксыздануусунан таасирлер

Товарлар импортунун жогору үлүшүн эске алсак, кыргыз сомунун башка валюталарга салыштырмалуу нарксыздануусу Кыргыз Республикасы үчүн олуттуу таасир болуп саналат. Мындай таасирдин натыйжасын маалыматтар жок болгондуктан түздөн-түз эсептөө мүмкүн эмес. Ошого карабастан, мындай натыйжаны Евразия өнүктүрүү банкы тарабынан жүргүзүлгөн (2019) сомдун нарксыздануусунун инфляцияга таасирин баалоо маалыматына таянуу менен эсептөөгө болот. Алсак, кыргыз сомунун АКШ долларына карата бир пайызга нарксызданышы инфляцияны 0,2 пайыздык пунктка жогорулатат. Биз, андай учурда инфляция эки пайыздык пунктка өсүшү, жана демек, керектөө товарларынын наркынын өсүшү мүмкүн болгон сомдун АКШ долларына карата он пайызга нарксызданышы шартында тышкы таасирдин калкка жана дефолт суммасына карата натыйжасын эсептегенбиз.

Инфляция деңгээли төмөнкүчө аныкталат:

$$\pi = (P_1 - P_0) / P_0,$$

мында P_1 - учурдагы баа деңгээли, ал эми P_0 – өткөн мезгилдеги баа деңгээли. Сом нарксыздагандан кийин $\pi' = (P'_1 - P_0) / P_0$, мында π' – инфляциянын жаңы деңгээли, ал эми P'_1 – баалардын жаңы деңгээли. Өткөн мезгилдердеги инфляция деңгээлин жана баалар деңгээлин билүү менен баалардын жаңы деңгээлин эсептөөгө болот $P'_1 = P_0(0,02 + \pi + 1)$. Бул формула боюнча баалар өскөн учурда жакырчылыктын жаңы чегин аныктоого болот⁶.

Биздин эсептөөлөргө ылайык, экинчи критерий боюнча тышкы таасирлерден көз каранды үй чарбаларынын үлүшү он пайыз нарксызданышы шаарларда 9,9 пайызга, ал эми айыл жерлеринде – 18,1 пайызга барабар болот. Мында, эгерде активдер менен камсыздалбаган кредиттерди гана эсептесек, шаарларда тышкы таасирлерден көз каранды үй чарбаларынын үлүшү 0,24 пайызды, ал эми айыл жерлеринде – 0,91 пайызды түзөт.

Мында, бул сценарий боюнча дефолттун жалпы суммасы шаарларда 1,7 млрд сомду жана айыл жерлеринде 2,6 млрд сомду түзөт. Ал эми эгерде активдер менен камсыздалбаган карыздарды гана эске алсак дефолт суммасы шаарларда 1,6 млрд сомду жана айыл жерлеринде 1,4 млрд сомду түзөт.

Квинтилдик топторду алып карасак, шаарлардын тышкы таасирлерден көз каранды үй чарбаларынын көбү бешинчи жана үчүнчү квинтилдерге туура келет – тиешелүүлүгүнө жараша 0,47 пайыз жана 0,33 пайыз. Бул үй чарбалары үчүн дефолттун жалпы суммасы 0,6 млрд сомду жана 1,0 млрд сомду түзөт. Бул, орун алышы мүмкүн болгон дефолттун бүтүндөй суммасынын 10 пайызга жакынын түзөт. Ал эми айыл жерлеринде эң эле тышкы

⁶ Жакырчылык деңгээлинин инфляция менен бирге өзгөрүүсүнө жол берилсе.

4-таблица. Үй чарбаларынын квинтилдик топтору боюнча улуттук валютанын нарксыздануусунан таасирлер

Катар №	Көрсөткүчтөр	Шаарлар					Бардыгы
		1	2	3	4	5	
1	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда	33,27	15,18	4,60	0,51	0,78	9,94
2	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда (активдерди эске алганда)	0,41	0,00	0,33	0,00	0,47	0,24
3	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом	0,03	0,00	1,09	0,03	0,58	1,72
4	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом (активдерди эске алганда)	0,01	0,00	1,03	0,00	0,55	1,59
		Айыл жергеси					
		1	2	3	4	5	Бардыгы
5	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда	47,67	24,62	12,82	1,91	0,27	18,14
6	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда (активдерди эске алганда)	1,75	0,75	1,49	0,48	0,00	0,91
7	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом	0,61	0,15	0,68	0,61	0,60	2,62
8	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом (активдерди эске алганда)	0,39	0,02	0,42	0,54	0,00	1,38

таасирлерден көз каранды катары биринчи жана үчүнчү квинтилдер саналат – тиешелүүлүгүнө жараша 1,8 пайыз жана 1,5 пайыз. Мындай үй чарбалары үчүн дефолттун жалпы суммасы тиешелүүлүгүнө жараша 0,4 млрд сомду жана 0,5 млрд сомду же орун алышы ыктымал болгон дефолттун жалпы суммасынын 60 пайызга жакынын түзөт.

Акча которуулар агымынын төмөндөшүнөн таасирлер

Эмгек мигранттарынын акча которуулары көпчүлүк үй чарбалары үчүн маанилүү киреше булагы болуп саналат. Акча которуулардын азайышы көптөгөн үй чарбаларына олуттуу таасирин тийгизмек. Кароого алынып жаткан сценарий – бул которуулардын реципиенттери болуп саналган үй чарбаларынын жарымы үчүн акча которууларды токтотуу. Мында ошондой эле Монте-Карло методу да пайдаланылган. Бул сценарийлерди симуляциялоонун жыйынтыгы боюнча тышкы таасирлерден көз каранды үй чарбаларынын үлүшү шаарларда 9,2 пайызга чейин, ал эми айыл жерлеринде – 17,6 пайызга чейин жогорулайт. Ал эми активдер менен камсыздалбаган карыздарды гана эсептесек, тышкы таасирлерден көз каранды үй чарбаларынын үлүшү шаарларда 0,2 пайызды, ал эми айыл жерлеринде – 0,9 пайызды түзөт. Мында, дефолттун жалпы суммасы шаарларда

1,7 млрд сомду жана айыл жерлеринде 2,7 млрд сомду түзөт. Эгерде, үй чарбаларында активдердин болушун эске алсак, шаарларда дефолт суммасы 1,6 млрд сомду, ал эми айыл жерлеринде – 1,9 млрд сомду түзүшү мүмкүн.

Квинтилдик топторду иликтөөнүн жыйынтыгы боюнча шаарларда эң эле тышкы таасирлерден көз каранды катары бешинчи жана үчүнчү квинтилдер саналат (0,47 пайыз жана 0,33 пайыз). Мында, дефолт учурунда бул топтордун жоготуулары 0,6 млрд сомду жана 1,0 млрд сомду же жалпы дефолт суммасынын 98 пайызын түзөт.

Биринчи квинтиль үчүн орун алышы ыктымал болгон дефолттун суммасы анча олуттуу эмес (болжолу менен 10 млн сом), ал эми айыл жерлерин кароого алсак, эң эле тышкы таасирлерден көз каранды катары биринчи жана үчүнчү квинтилдер белгиленген (тиешелүүлүгүнө жараша 1,8 пайыз жана 1,3 пайыз). Дефолт орун алган учурда бул топтордун жоготуулары 0,6 млрд сомду жана 0,5 млрд сомду түзөт.

5-таблица. Үй чарбаларынын квинтилдик топтору боюнча акча которуулар агымынын төмөндөшүнөн таасирлер

Катар №	Көрсөткүчтөр	Шаарлар					Бардыгы
		1	2	3	4	5	
1	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда	31,84	13,78	3,70	0,51	0,63	9,19
2	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда (активдерди эске алганда)	0,20	0,00	0,33	0,00	0,47	0,20
3	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом	0,02	0,00	1,09	0,03	0,58	1,72
4	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом (активдерди эске алганда)	0,01	0,00	1,04	0,00	0,55	1,62
		Айыл жерлери					
		1	2	3	4	5	Бардыгы
5	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда	46,89	24,12	5,47	1,44	0,69	17,56
6	Тышкы таасирлерден көз карандылык, пайыздарда (активдерди эске алганда)	1,75	0,75	1,27	0,48	0,14	0,93
7	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом	0,61	0,15	0,65	0,61	0,67	2,69
8	Дефолт учурунда жоготуулар, млрд сом (активдерди эске алганда)	0,58	0,10	0,49	0,61	0,07	1,92

Тиркеменин 6 жана 7-графиктеринен көрүнүп тургандай ар кайсыл квинтилдик топтордун жоготуу мүмкүндүгү тышкы таасир түрүнөн анчалык көз каранды эмес. Шаарларда сыяктуу эле, айыл жерлеринде да олуттуу жоготуу мүмкүндүгү үчүнчү квинтилге туура келет. Ошол эле учурда, бешинчи квинтилге айыл жерлеринде эмес,

шаарларда олуттуу жоготуу мүмкүндүгү туура келген. Ал эми биринчи квинтилге шаарларда эмес, дал ошол айыл жерлеринде олуттуу жоготуу мүмкүндүгү туура келген.

Корутунду

Экономика, анын тармактары жана экономикалык агенттери анын циклдерине, тышкы жана ички факторлоруна жараша баалардын өсүшүнөн, кыргыз сомунун нарксыздануусунан/бекемделишинен, жумушсуздуктан, табигый жагдайлардан, кирешеден ажыроодон ж.б. таасирлерди мезгил мезгили менен сыноодон өткөрүп турат.

Үй чарбаларын стресс-тесттен өткөрүү, белгилүү бир шарттарда тышкы таасирлерден көз каранды болушу мүмкүн болгон үй чарбаларынын квинтилдик жана децилдик топторду аныктоо үчүн микродеңгээлден кароо мүмкүнчүлүгүн берет.

Эсептөөлөрдөн көрүнүп тургандай, шаарлардагы үй чарбаларына карата суммардык дефолт үчүнчү жана бешинчи квинтилдердин эсебинен, ал эми айыл жерлеринде – 1, 3 жана 4-квинтилдердин эсебинен шартталган. Социалдык көз караштан алганда, айыл жерлеринде биринчи квинтиль – калктын тышкы таасирлерден кыйла көз каранды тобу.

Стресс-тесттердин жыйынтыгына ылайык, дефолт келип чыккан учурда финансы секторуна карата оорчулук анча олуттуу болбойт. Финансы секторунда жоготуу мүмкүндүгү – 3-4 млрд сом. Ошого карабастан, проблемалуу учур катары *LGD* көрсөткүчүнүн мааниси саналат, ал шаарлар үчүн болжолу менен 43 пайызды жана айыл жерлери үчүн 67 пайызды түзөт. Башкача айтканда, келип чыгышы мүмкүн болгон дефолттун жалпы суммасы финансы системасы үчүн анчалык олуттуу болбосо да, ал карыз алуучулардын чакан чөйрөсүндө, өзгөчө айыл жерлеринде топтоштурулган. Бул, финансы рыногунун катышуучуларынын ссуда портфели жеткире диверсификацияланбагандын көрсөтүп турат.

Сунуш-көрсөтмөлөр

1. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин Кыргыз үй чарбаларын интеграцияланган негизде изилдөө боюнча утурумдук отчету үй чарбаларынын финансылык туруктуулугуна үзгүлтүксүз негизде мониторинг жүргүзүү максатында Улуттук банктын, мамлекеттик органдардын, финансы секторунун муктаждыктарын эске алуу менен толукталышы мүмкүн. Мисалы, үй чарбаларынын карызына тиешелүү суроолорду берүүдө улуттук валютада деноминацияланган карыздын суммасын жана чет өлкө валютасында деноминацияланган карыздын суммасын өзүнчө талап кылууга мүмкүндүк берилмек. Ошондой эле, карыз булагын, башкача айтканда кредит коммерциялык банктан, микрокредиттик уюмдан же жеке адамдан алынгандыгын

билүүгө шарт түзүлмөк. Бул карызды төлөө наркын жана келип чыгышы мүмкүн болгон дефолтту тагыраак эсептөөгө өбөлгө түзөт.

2. Улуттук банк акча-кредит саясатынын тигил же бул чараларын ишке ашыруудан мурда квинтилдик/децилдик топторду кошо алганда, алардын үй чарбаларына тийгизген таасирин эске алуу менен дайыма симуляцияларды жүргүзүп туруусу зарыл.

3. Коммерциялык банктар, микрофинансылык уюмдар жана кредиттик союздар үй чарбалары менен түздөн-түз иштеген актор болуп саналат. Талдап-иликтөө кредит портфелинин жеткире диверсификацияланбагандыгын көрсөткөн. Карыз алуучулардын чакан чөйрөсүндө карыздын концентрацияланышы коммерциялык банктар жана микрофинансылык уюмдар үчүн тобокелдиктерди жаратат. Үй чарбасынын финансылык туруктуулугунун начарлашы тууралуу эскертүү боюнча башка инструменттин же скорингдин болушу, ошондой эле күрөөнүн болушу карыз алуучунун экономикалык абалын алдын алуунун, ошондой эле тышкы, ички таасирлер орун алган учурда алгылыксыз жагдайларга жол бербөө ыкмасы болуп саналат.

4. Улуттук банкка пилоттук банктар жана микрофинансылык уюмдар менен бирге төмөнкүлөргө эксперименталдык стресс-тест өткөрүү сунушталууда:

– корпоративдик секторго, анткени анын көрсөткүчтөрү банктык активдердин сапатынын негизги көрсөткүчтөрү үчүн актуалдуу болуп саналат;

– жумушсуздук, баккан кишиден ажырап калуу, валюталык таасир, кирешелерди жоготуу жана табигый кырсыктар ж.б. көз карашынан карыз алуучуларга.

Адабияттардын тизмеси

1. Андриевская И. К. “Стресс-тест өткөрүү: методологиялар баяндамасы”. Кредиттик уюмда башкаруу 5 (2007): 34-44.

2. Князева Е. Г. “Тышкы-конъюнктуралык диссонанс шарттарында калктын финансылык чечимдерин стресс-тесттен өткөрүү”. конференциялар, Екатеринбург ш., 2015-жылдын 17-18-апрели. (2015): 389-393.

3. A household financial stress test. <https://goo-gl.su/iDdXK>.

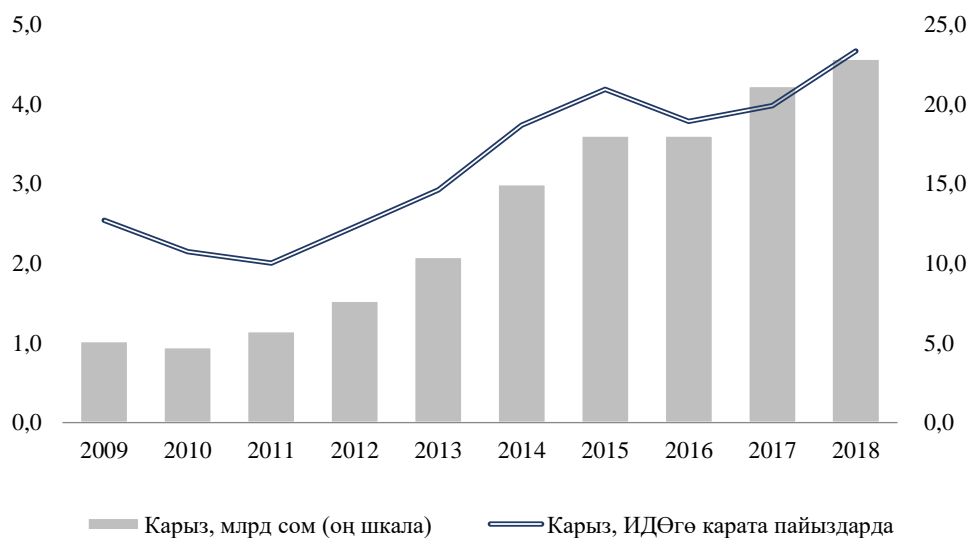
4. Albacete, Nicolas, and Pirmin Fessler. “Stress testing Austrian Households”. Financial stability report 19 (2010): 72-91.

5. Alfaro, Rodrigo. “Stress Testing Chilean Corporate and Household Sectors”. Madrid, June 6th 2018 (2018), <https://goo-gl.su/iAKGyS>.

6. Bilston, Tom, Robert Johnson, and Matthew Read. “Stress testing the Australian household sector using the HILDA survey”. Economic Research Department, Reserve Bank of Australia (2015).

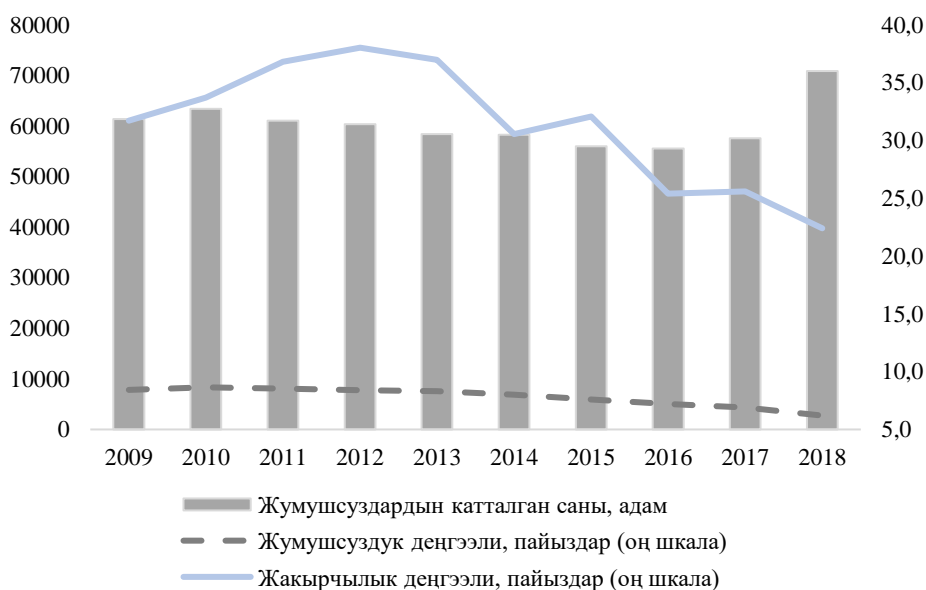
7. Doojav, Gan-Ochir, and Ariun-Erdene Bayarjargal. “Stress testing the household sector in Mongolia”. *Asia-Pacific Development Journal* 24.2 (2018): 23-52.
8. Financial Sector Stability Report of the Kyrgyz Republic. The National Bank of the Kyrgyz Republic. 2018 (2019), <https://goo-gl.su/iqOhVo>.
9. Kuznetsov, Aleksei, et al. “EDB Special report 2019. Exchange rate pass-through effects on inflation in EDB Member Countries”. *Exchange Rate Pass-Through Effects on Inflation in EDB Member Countries* (June 25, 2019). EDB Special Report (2019).
10. Malovaná, Simona, Michal Hlaváček, and Kamil Galuscak. “Stress testing the Czech household sector using microdata-practical applications in the policy-making process”. *IFC Bulletins chapters 46* (2017).
11. Sugawara, Naotaka, and Juan Zalduendo. “Stress-Testing Croatian Households with Debt-Implications for Financial Stability”. The World Bank (2011).
12. Tiongson, Erwin, et al. “The crisis hits home: Stress testing households in Europe and Central Asia”. The World Bank (2009).
13. Zajaczkowski, Slawomir. “Household sector stress tests on the basis of micro data”, presentation at National Bank of Romania Seminar, 18-19 September 2008, (2008), <https://goo-gl.su/bSkqVjPN>.
14. CEIC Data, <https://goo-gl.su/dLKWm>.
15. Institute of International Finance, <https://goo-gl.su/NnAXqr>.

1-график. Кыргыз Республикасында 2009-2018⁷-жылдары үй чарбаларынын номиналдык ИДӨгө карата карызы

Булагы: ceicdata.com / CEIC Data, Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети, автордун өздүк эсептөөлөрү

2-график. Кыргыз Республикасында 2009-2018-жылдары жумушсуздук деңгээли

Булагы: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети

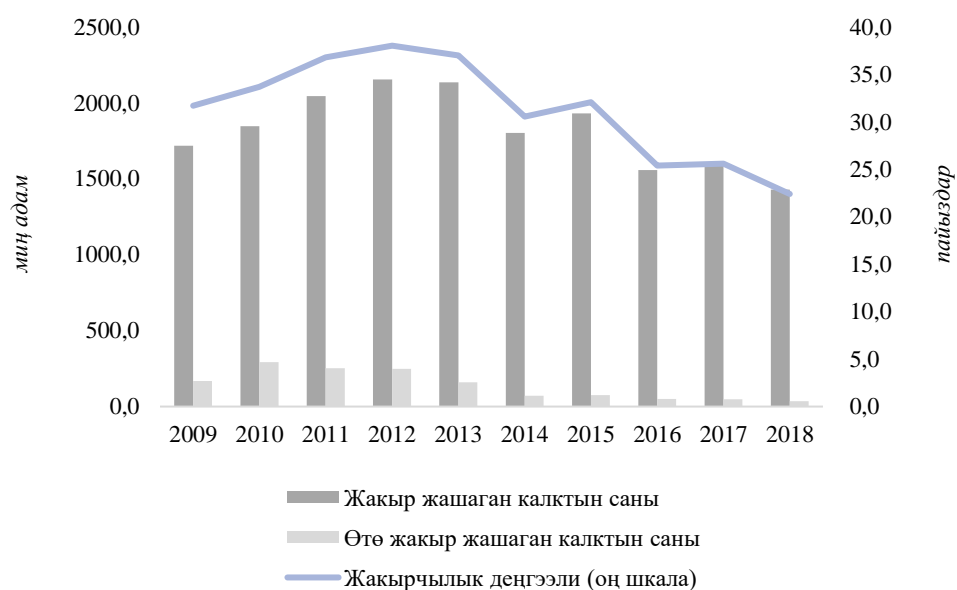
⁷ 2018-жылдын 1-декабрына карата.

3-график. Кыргыз Республикасында 2009-2018-жылдары жумуш менен камсыз болгондордун саны

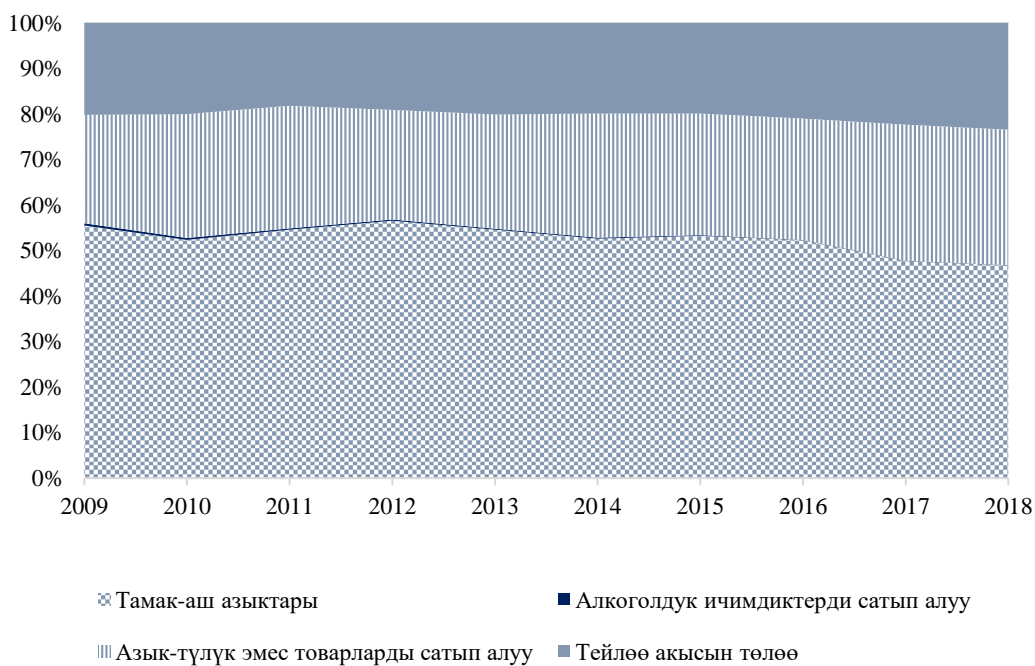
Булагы: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети

4-график. Кыргыз Республикасында 2009-2018-жылдары жакырчылык деңгээли

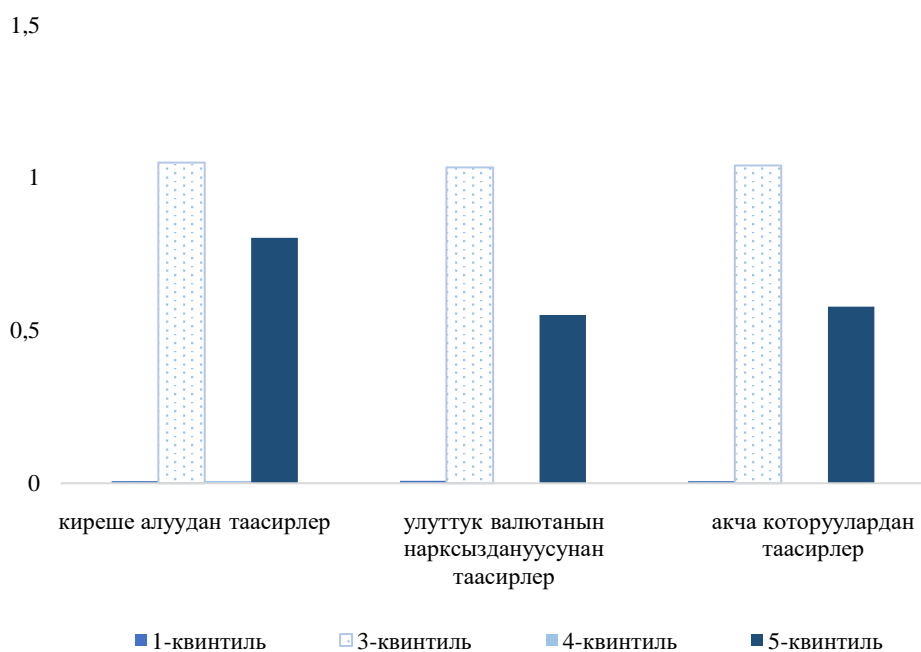
Булагы: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети

5-график. Кыргыз Республикасында 2009-2018-жылдары ай ичинде үй чарбаларынын киши башына орточо акчалай чыгашаларынын түзүмү

Булагы: Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети

6-график. Шаарларда үй чарбаларынын суммардык дефолту

7-график. Айыл жерлеринде үй чарбаларынын суммардык дефолту

1

